

AZ ELVÉGZETT MUNKA HATÁSA ÉS KISUGÁRZÁSA

*- Zsidó Ferenc beszélgetése Borcsa János kritikussal,
irodalomtörténésszel, publicistával -*

- Ezúttal induljunk a kályhától: milyen családból származol, milyen környezetben nőttél fel, melyek azok az első kulturális élmények, amelyek meghatározók későbbi tanárrá, kritikussá, irodalomtörténésszé való válásodban?

- Első generációs értelmiségi vagyok. Földművesek, mesteremberek, értelmiségiek, kistisztviselők egyaránt voltak atyafiságomban a távolabbi s a közelmúltban. Borcsa András nevét a 18. század első feléből mint falusi írástudót őrzik iskolai dokumentumok és általa készített hivatalos iratok, Borcsa Elek mint gelencei plébános és két falu jótévedője szolgálta Urát és egyházát a 19. század első felében, a hosszú élettel megáldott Borcsa Gergelyről, aki jónevű matematika-fizika szakos tanár volt Csíkszeredában, már nekem is vannak közvetlen emlékeim.

A tizenhetedik-tizennyolcadik században végzett népesség-, illetve katonai összeírásokban, 1614-től kezdve Kézdiszentléleken már szerepelnek apai felmenőim, tehát szabad székelyek voltak, békeidőben gazdálkodtak, a fejedelmek által elrendelt katonai szemlékre megjelentek, s ha szüksége volt rájuk a hazának, akkor harcra készek voltak.

A huszadik században viszont másként tevődött fel a kérdés. Nagypapámat, mihelyt katonaköteles korba lépett, Olaszországba parancsolták, hogy védje (!) a magyar hazát – két testvére életével áldozott! –, aztán a második világháború idején is kapott behívót, hogy védje meg mindazt, ami az elsőben elveszett. Ebből kifolyólag ugye öt gyermekét s feleségét kellett otthon hagynia, de 1944 szeptemberében tizennyolcadik életévében járó legnagyobb fiát is behívták. Habár nem érett még meg a mundér viselésére, így csak a nyugat felé menekülő seregét gyarapította, mígnem a Dunántúl orosz katonák alkalmasnak találták front mögötti szolgálatra. Mondhatnám, jól elvolt velük mint civil, tanulgatta az orosz szavakat, az egyszerű, de sokat látott harciak élettapasztalatát, fuvarozgatott nekik valahol az Őrségben, ahol hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak, s a helybeli „vendéglátó” gazdák-

nál is hasznossá tette magát. Szentgotthárdot, Rábafüzeset, Apátistvánfalvát, Jenersdorfort, Heiligenkreuzot gyakran emlegette mint ifjúkori, szerencsés kimenetelű portyázásainak, kalandjainak helyszínét. A győzelem napját követően egy Benito nevű olasz bajtársával a nagy nyüzsgésben, úgymond lassú üzemmódban valahogy eljutottak Budapestig, átesve egy-két tetűirtó akción, majd ki-ki a maga útját követte. 1945 második felében apjának s fiának is sikerült hazaérnie...

Hosszú élete során nagyapámban végig benne élt a plebejus indulat, hogy neki két „vendégséget” kellett megjárnia, míg egyes tehetősebb családok fiai valami módon harcterek közelébe sem kerültek. Nagyszüleim közül ő távozott legkorábban. Legnagyobb unokája elmondhatja, hogy harmincéves koráig élvezhette mind a négy nagyszülő evilági társaságát...

Anyai nagyapám a hat testvér közül ötödiknek született, így kilencévesen csak bámulta a szentléleki poros utca széléről a gyalogosan, mezítláb vagy bocskorosan vonuló román megszálló katonákat 1916-ban, de aztán amikor odatelt az idő, volt ő maga is *banghinának* csúfolt

Apai nagyszüleim az élet alkonyán

román katona, a civil életben pedig a faluban működő közbirtokosság alkalmazta. Második gyermeke születése előtt néhány héttel regáti munkaszolgálatra kellett jelentkeznie, de egyszer csak azt érezte, hogy onnan kereket kell oldania valahogy. Egy bajtársával a sötétség leple alatt az erdőbe vetették magukat, átgyalogoltak a Kárpátokon, s Nagyboldogasszony napjának hajnalán az Ozsdola fölötti hegytetőről megpillantották a szentléleki templom tornyát...

Bujdokolva ért haza aggódó kis családjához – lánya kilencéves volt ekkor, felesége a második gyermekkel terhes –, helybeli mentorai pedig azt tanácsolták, hogy ne is nagyon mutakozzon, a helyi román hatóságoknál ne jelentkezzen, mert egy-két héten belül nagyot fordul a történelem kereke. Aztán Kisboldogasszony napjára megszületett a fia, s néhány nap múlva bevonult a magyar hadsereg Kézdiszentlélekre. Szerencsés hazaérkezése tehát, azaz Nagyboldogasszony napja így lett az ő személyes lelki ünnepe is, amiről minden évben megemlékezett. Az 1996-ost már halálos ágyán érte meg, másnap virradóra hunyt el.

Anyai nagyszüeim, fiuk, valamint szüeim 1955 novemberében

Hatvan- s hetvenéves korom között írt és közreadott emlékező-elmélkedő rövidprózáimban portrévázlataikat elkészítettem, nemkülönbön nagyanyámékét is. A családért végzett áldozatos munka, az alázat, valamint a tudás, illetve a tanult ember iránti tisztelet legfőbb jellemzőik között volt mindig is, apai nagyanyám emellett a faluban nagy olvasó hírében állt, mi több, kilencvenedik évéhez közeledve is megosztotta unokájával legújabb olvasmányélményét.

Különbön apai nagyszüleim a falu Felszegnek nevezett részében, egy zsákutcában laktak, innen indult tehát édesapám, és ez a véletlenszerű adottság bennem egy Kányádi-versben (*A mi utcánk*) megfogalmazott gondolatot erősített meg: „Becsületből, akit innen / tarisznyáltak, azt egykönnyen // nem fogja az élet pizska, / mert itt még a sár is tiszta.”

Én már főút és víz mentén nőttem fel, a falurész neve is Vízága, s ez a folyóvíz a Kászon pataka, amely északról dél felé halad, s a Fekete-ügybe, az Olt egyik mellékfolyójába torkollik. A nyáron fürdésre, horgászatra, kenderáztatásra, rucák-libák fürdetésére, télen meg szánkózásra, csúszkálásra-isánkodásra, korcsolyázásra alkalmas patak a Kászoni-medencét köti össze a Felsőháromszékivel, a falun áthaladó főútnak pedig a keleti irányba haladó ága különösen forgalmas és látványos volt a csütörtöki napokon, amikor legalább hat falu, a Szentföld egy részének népe tartott a reggeli órákban a kézdivásárhelyi heti vásárba, délután meg hazafelé. A gyermek társadalmi beilleszkedésének és a viselkedésminták, illetve a szokások elsajátításának mindkét helyszín kiváló lehetőségeket kínált. Nemcsak játék és szórakozás töltötte ki a falusi gyermek napjait mind télen, mind pedig nyáron, de a ház körüli és mezei munkából is ki kellett vennie részét.

Mint kimondottan irodalmi élményre, a *Napsugárban* megjelent gyermekversekre, illetve a folytatásokban közölt s édesapám által felolvasott verses mesékre, mindenekelőtt Veress Zoltán *Tóbiás és Kelemenjére* emlékszem, ami 1957–58-ra tehető. Abban az időben a falusi vegyes bolt, amelynek édesapám üzletvezetője volt, a könyvterjesztésből is kivette a részét, így a könyvet vásárló kapcsolatai révén értesülhetett, hogy az induló lapra elő lehet fizetni, ami ugye érdekelheti óvodás korú gyermekét.

És tényleg érdekelt, alig vártam, hogy délutánonként, esténként halljak egy kis „hangzó” irodalmat! Később, más hatások és ösztönzések, az olvasás, a kedvező iskolai környezet, egy-egy tanáregyéniség a

szülőfalumban, majd Kézdivásárhelyen, a líceumban még inkább az irodalom ígézetében tartott. Sőt a középiskolában már az irodalmi mű értelmének keresése és megfejtése is nagyon érdekelt.

– Milyen volt az 1970-es években – amikor a bölcsészkart, vagyis a magyar szakot végezted –, vidékről felkerülni Kolozsvárra? Hamar bekerültél az irodalmi vérkeringésbe?

– Földrajzi értelemben valóban vidékről érkeztem a centrumba 1972 őszén. Első próbálkozásra bejutottam a magyar–orosz szakra, így az önbizalommal sem álltam rosszul. Alig vártam, hogy a heti rendszerességgel működő Gaál Gábor Irodalmi Kör elkezdje munkáját, amelyet akkor a har-

madéves Markó Béla elnökölt. Csupa fül és szem voltam, habár a vitákban nem vettem részt. A péntek esti ülések az Unió utcában működő Transilvania vendéglőben folytatódtak egy-egy üveg sör, egy-egy pohár ital mellett. Itt, valamint a következő napokban a diákotthonban vagy az ehhez közeli Arizona kávéházban kisebb társaságokban viszont már véleményt alkottunk mi, gólyák is a felovasott kéziratokról, a vitában felmerült kérdésekről, az egyetemen meg tanultam és tanultam, különösen irodalomtörténetet, a marxtalánított tizenkilencedik-huszedik századi irodalomelméleti áramlatok és iskolák történetét, verstant és filozófiát.

A bölcsészkar könyvtárában, a periodikák részlegén szabad polcról magyarországi szépirodalmi folyóiratokhoz lehetett jutni, a hazaiak mellett, amelyeknek különben már középiskolás koromban olvasója, sőt egyik-másiknak előfizetője voltam. Az irodalmi élet egyes szereplőivel különben már a középiskolában ismerkedhettünk. Kányádi Sándorral éppenséggel tizenegyedik diákként találkoztam líceumunk dísztermé-

Szüleimmel 1955 novemberében

ben, 1971 februárjában, Antal Árpád irodalomtörténéssel és Tóth Sándor filozófussal tizenkettedikes koromban, előbbivel a felső-háromszéki Polyánban, ahol egy kulturális rendezvényen tartott előadást, utóbbival egy könyvbemutató alkalmával a kézdivásárhelyi könyvtárban, a *Korunk* és az *Utunk* néhány szerkesztőjét pedig az 1972. évi irodalmi olimpia döntőjének kolozsvári rendezvényén láthattam és hallgathattam.

Elsőéves korom nagy élménye volt aztán Kolozsváron, az Állami Magyar Színház színpadán statisztálni tucatnál is több egyetemista és sok neves színész társaságában, Páskándi Géza *Tornyot választok* című Apáczai-drámájában; Harag Györgyöt látni úgymond munka közben, meg a főszerepet alakító László Gerőt, s magát a szerzőt látni a bemutatón, 1973 tavaszán. A kolozsvári irodalmi élet jeles szereplői közül – akiknek az írásait hétről hétre, hónapról hónapra olvashattuk – nem egy egyetemi oktatónk volt, akiknek az előadásait és szemináriumait semmiért ki nem hagytam volna. Tanulással, szellemi töltekezéssel teltek az egyetemi évek, követtük és vitattuk az irodalmi körön bemutatkozó munkáit, akár csak az egyetlen irodalmi hetilapban, az *Utunkban*, valamint a *Korunkban* és az *Igaz Szóban* jelentkező pályatársak jelentkezéseit, az *Echinox* háromnyelvű diáklap magyar oldalainak anyagait, továbbá a *Varázslataink* címmel 1974-ben kiadott antológiát, de nagy figyelmet kapott Szócs Géza első kötetének (*Te mentél át a vízzen?*, 1975) megjelenése is, amelyről külön vita zajlott a fiatalok körében 1976 januárjában. A *Korunkkal* kialakult kapcsolatom révén a szakdolgozatom egy fejezetét 1976 nyarán megjelenésre előkészítettem, csakhogy az írás „tárgya”, Páskándi Géza akkor éppen tiltólistán volt. 1978-tól lettem aztán rendszeres szerzője a lapnak.

– *Kérlek, mesélj egy kicsit az 1980-as évek irodalmi hangulatáról is, amikor az első, Megtartó formák című kritikaköteted megjelent!*

– Le kell szögezmem már az elején, hogy többnyire az alulnézet perspektívájából érzékelhettem az irodalmi élet „hangulatát”, lévén hogy abban az időben az irodalom iránt elkötelezett fiatal humanértelmiség számára választék esetleg – egy kölcsönzött nyelvi fordulattal élve – a hajában volt! Az egyetem elvégzése után kötelező kihelyezés várt ugyanis mindenkire, el kellett foglalnod a közoktatásban neked jutott állást, várt a szocialistának mondott munka frontja (!) az ország

valamely szögletében, hogy kivehesd részedet a pártdokumentumokban foglalt célkitűzések teljesítéséből, az éppen soros öt éves tervek megvalósításából. A munkahelyi kötöttségek jócskán akadályoztak a szabad mozgásban, nehezítették a személyes jelenlétet fontos irodalmi-kulturális rendezvényeken. Nem feledkezhetem meg viszont azokról a „kivételes” pillanatokról sem, amikor hivatalból (!) az írásnak élhettem mint falusi tanár. Ilyen volt a gyermekösszeírás s nemkülönben az állatösszeírás! Azt meg egyenesen különleges művészeti, mi több, harcművészeti eseményként tartom számon, hogy tizenkét órás fegyveres szolgálatot teljesíthettem ősz idején az nagy széles (és szeles!) szentkatolnai mezőben, őrizendő a helyi termelő szövetkezet vagyont, a napokkal előbb csomókba gyűjtött ptyókahalmokat. Bizony, hőstett volt a javából, hogy a golyó nélkül használatba kapott fegyverrel elriasztottam a hódítókat, s egyetlen ptyókaszem sem került aznap a szocializmus ellenségeinek a kezébe!

Az irodalmi központokkal való kapcsolattartás többnyire kimerült a levelezésekben. Volt néhány lap- és folyóirat-szerkesztő, akik nem vették le szemüket – hogy Gálfalvi György egyik riportkötetének címével játszsak el – a szülőföldre, de világszélre került fiatalokról, és feladatokkal, felkérésekkel láttak el őket, s az elkészült kéziratok, ha szabad utat kaptak a rezsim „gondolatrendőrsége” részéről, megjelenhettek. Ma is jó szívvel gondolok, a *Korunk*, az *Igaz Szó*, később az *Utunk* irodalom, illetve kritika rovatainak szerkesztőire, akik biztattak és megbíztak bennem.

Az *Igaz Szó* által kiadott *Ötödik Évszak* című, fiatal írókat, költőket, képzőművészeket bemutató antológia 1980-ban jelent meg, s éppen a szerkesztők által figyelemmel követett alkotók megszólításának, sőt mozgósításának köszönhetően lett igen átfogó jellegű seregszemle. Én magam az akkor már az anyaországban élő s ezért a hazai irodalmi fórumokról a hatóságok által kiszorított, hol tiltott, hol tűrt szerző, Páskándi Géza költészetéről készült kísérlettel szerepelek benne. Az első kötetem kiadására, az ajánlattételtől a megjelenésig két évet kellett várnom, de volt olyan nemzedéktársam, akinek fél évtizedet vagy annál is többet, hogy a Kriterion Könyvkiadó Forrás-könyvsorozatában elindulhasson...

Egyfajta röghöz kötöttséget, illetve a hivataloktól és hatóságoktól való függőséget érezhetett adott helyzetben az ember. Lett légyen bármily

kis kívánságod vagy kérésed is állásügyekben például, hamar megismerhetted az illetékes hivatal packázásait, s egyes megyei hivatalnokok, *főnökös* elvtársnők és *főnökös* elvtársak elképesztő képmutatását – tisztelet a kevés kivételnek a szóban forgó időszakból, például a két egymást követő magyar nyelv- és irodalom szakos tanfelügyelőnek! –, mondjam azt, a szocialista etikátlanság és méltánytalanság jegyében létrejött érdekösszefonódásokat. *Borcsa elvtárs, magának meg kell javulnia politikai szempontból!* – intett meg ’78 tavaszán a személyzetis, aki ugye csak egy szem volt a párt iskolapolitikáját végrehajtó láncban, de aki egy egész megye iskolai „káderei” fölött kénye-kedve szerint rendelkezhetett hosszú időn keresztül.

A közoktatási rendszerből kilépni, mondtam, alig volt lehetőség. Nemcsak zárt városokkal találta szembe magát a pályakezdő értelmiségi, de magyarként láthatta, hogy a kisebbségi kultúrát szolgáló intézményeket többnyire befagyasztották, ezeket a rendszer káderpolitikája egyenesen elsorvasztani próbálta az 1968–70 körül lezajlott kulturális megújulást és politikai enyhülést követő években.

Különben én ugyanazon vidékre kerültem vissza, ahonnan négy évvel korábban az egyetemi városba indultam. Csakhogy a világban ugye minden állandó mozgásban van, a változás itt is érezhető volt, mind szülő- és felnevelő vidékem házatáján, mind bennem. 1971–72-ben kezdetét vette egy politikai-kulturális „jégkorszak” Romániában, amit másként érzékelt az, aki előtt zárva voltak azok az ajtók, amelyek az előző nemzedék java része előtt megnyíltak volt néhány évvel korábban. Várfalakon belüli, illetve várfalakon kívüli egyéni helyzeteknek mondhatom ezeket, de mindnyájunk ugyanazon rendszeren belül találtuk magunkat, erényeinkkel és gyöngeségeinkkel együtt...

– *Kritikák mellett elég fiatalon kezdtél publikálni nagyobb lélegzetű írásokat, elemzéseket, tanulmányokat is. Számos külföldi szerzőről is. Kényszerből, egyéni érdeklődés okán?*

– Nem kényszerből történt, de mindenesetre figyelembe kellett vennem bizonyos, a hatalom által állított publikációs nehézségeket is, amelyek főleg a nyolcvanas évek második felében a kortárs magyar irodalomról való diszkurzust akadályozták. Nem tudhattad, hogy mikor kerül tiltólistára egyik-másik hazai szerző, akiről írni szerettél volna. Méliusz József könyvei például többnyire megjelentek a nyolcvanas

években is, de a róluk szóló kritika, tanulmány közlésére hónapokat, esetleg éveket kellett várni, nem is beszélve azokról, akik kitelepedtek vagy kitelepedésük folyamatban volt azokban az években.

Másrészt pedig a prózapoétikai kutatások és eredmények is érdekelték, s ezek alkalmazásához kedvező „terepet” biztosított számomra egynémely huszadik századi kortárs szerző modern regénye (Heinrich Böll, Siegfried Lenz, Csingiz Ajmatov, Mario Vargas Llosa), olyanok amelyek a mi égetően fontos, sajátos emberi és kisebbségi-közösségi, tehát életkérdéseinkben is eligazítottak. Na de ki gondolná ma, hogy ez esetben is azok a művek jöhetnek számításba, azokról jelenhetett meg a romániai magyar sajtóban közlemény, amelyek román fordításban hazai kiadónál már megjelentek! Ilyen jellegű tanulmányaimból állítottam össze egy kötetet 1989-ben, amely aztán a decemberi fordulat következtében, kedvezőtlen kiadói és olvasásszociológiai konjunktúrában látott napvilágot 1994-ben.

- Több olyan szerzővel foglalkoztál, aki már nem „divatos”, akik lassan a feledés homályába vesznek, például Méliusz József és Boér Géza...

- Meggyőződésem, hogy egyikük sem mellőzhető. Boér nemzedékünkől nagyon előresietett, nem érte meg a rendszerváltást, életének harminhetedik évében hunyt el, a pártvezér utolsó születésnapján volt a temetése – a véletlen folytán ugyan, de barátunk halála is homokszem volt a vége felé tartó személyi kultusz gépezetében! – szülőfalujában, Torján. A neoavantgárd és a késő modernség vonzásában alkotott, de lírája és értekező prózája, amelyet gondozásomban, *Egybegyűjtött írások* címmel a Kriterion Könyvkiadó 2022-ben jelentetett meg a Romániai Magyar Írók könyvsorozatában, ma is jeles irodalmárokat szólít meg, s fiatal kolozsvári bölcsészek hol tanulmány, hol szakdolgozat tárgyául választják.

Méliusz József a rendszerváltást nyolcvanévesen élte meg, és még az ezt követő években is képes volt megújulni, sőt volt mondandója az átmenet s az átmentett hatalmi viszonyok, a jelenlévő múlt zavaros fejleményeiről. Járható utakat mutatott mind gondolati, mind formai-poétikai vonatkozásban.

- Rendszeresen dolgozol, esszéiddel, kritikáiddal most is jelen vagy az irodalmi életben, a Székelyföld folyóiratnak is rendszeres szerzője vagy.

Honnan a kitartás, az elhivatottság? Gálfalvi György szavaival: marad a láz?

- Megvallom, én tartom magam a láz elsődleges jelentéséhez, ami ugye betegséggel függ össze... Még aki lázba jön valamitől, illetve heves, az is jó, ha mérsékelni tudja magát. Ilyen tekintetben József Attila intelme számomra irányadó: „Ne légy szeles (...), dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes.” No meg ugyanő mondta még a leginkább szubjektív műfajt, a lírai költészetet illetően is, hogy ha ez nem is tudomány, de a líra: logika. A magam pázsmáján maradván, az irodalomkritikának is voltak és vannak lázas, szenvedélyes művelői, csakhogy egyeseknél ez a hév betegessé fajul. A kritika egyrészt véleménynyilvánítás, de véleményformálás is. Mindkettő nagy felelősséggel jár.

Ha megérzed magadban az elhivatottságot, akkor hallgass erre a belső hangra, és tegyed a dolgod kitartóan és alázattal – s igenis: nagy felelősséggel! –, amíg az égi hatalmak engedik. Példatáram elég gazdag, van hát akire figyelmem, van akit követnem ilyen téren.

Imola kislányunkkal két éves születésnapján, 1992. szeptember 5-én

- *Munkásságod alapján egyértelműnek tűnik, hogy erős benned a lokálpatriotizmus, írásaidban rendre igyekszel felmutatni szűkebb pátriád, Kézdiszék szellemi értékeit is. Talán egyszemélyes kiadódát, az Ambróziát is ezért hívtad életre?*

- Egyik-másik kilátóhelyre vagy magaslatra felmenve tényleg azt érzem, hogy amit onnan befog szemem, az az én kishazám. A mai napig leggyakrabban felkeresett kilátóhely a Perkő-hegy a maga 718 méter tengerszint feletti magasságával, a másik meg néhány faluval odébb kelet felé, a Szent Mihály-hegy, ahonnan déli és nyugati irányba hosszan belátható a Felső-háromszéki-medence, amint közepén a kanyargó Feketeügy halad lefelé, a két partján fekvő falvakkal, valamint a kistérség gazdasági és kulturális központjának számító szülőhelyemmel, Kézdivásárhellyel. A Perkő olyan kilátást nyújt, ahonnan minden égtáj felé széttekinthetsz. Keletre ellátni Bereckig, ahonnan az Ojtozisoroson át Moldvába visz az út, délen nemcsak Kézdi- de Orbaiszék hegy alatti és a folyó lapályán elterülő egyes falvai látszanak, távolból, dél-nyugati irányból a Brassó fölött emelkedő Kárpátok egyes vonulatai derengenek, nyugatra a Torjai-, majd a Bodoki-hegység lábainál elterülő falvak, többek között Torja mutatja magát, északnak fordulva meg a Kászoni- és Nemere-hegységet, az azonos nevű patak völgyét, a Katrosai völgyesorost követheti a tekintet. Innen érkezve, Kézdi felé tartva írta a neves utazó, ifjú gróf Teleki Domokos (1773–1798), hogy „Szentléleken gr. Mikes úr bír, akinek a hegy aljában egy régi és megromlott kastélya vagyon. Ezen a falun túl az ember a legszebb sík térségre jut ki, a hegyek mindkét részről igen messze távozván.”

Igazi, nem kis, hanem nagy magyar kultúrtörténetet rögtönözhetni ezekről a látóhegyekről széttekintve, akár az épített örökségre, várhegyekre, egyházi épületekre, udvarházakra gondolva, akár az itt született, élt és alkotott, továbbá az innen származó, esetleg e kishazát választó hírneves személyiségekre, továbbá a közelmúltban távozott kortársakra, nem különben a ma is szellemi értékeket létrehozó alkotókra. Erre az örökségre gondolva hoztam létre az Ambrózia Kiadót 1998-ban, amely a mai napig működik.

- *Egészen a közelmúltig rendszeresen írtál publicisztikát (tárcát, glosszát, szatírárt). Adyval együtt vallod, hogy az értelmiségieknek joguk és egyben kötelességük megszólalni közügyekben?*

- Azt gondolom, a közügyeket is magánügyekké kell tennie az íróembernek. Igazából magadat képviselheted. A közjóért szólalsz meg, de ennek hitelt úgy adhatsz, ha magadévá tudod tenni azt az ügyet, amellyel kapcsolatban véleményedet hallatod. Igaz, ma már csak átvitt értelemben mondhatjuk, hogy tollhegyre tűzünk valamilyen társadalmi jelenséget, de ilyenkor bizony jó ha Swift tanácsára hallgatunk, miszerint az acéltoll hegyét kell előnyben részesíteni a gyöngéd pennával szemben. De hát nem ezt tette Ady is?

- *Kritikai ténykedésed elsősorban építő jellegű: egyensúlyozva, a kötetek erényeit és gyengeségeit egyaránt kiemelve méltatod a műveket. Publicisztikában viszont kedveled a csípősebb szatírárt, gondolok itt Az idő kihívásai című köteted Mindennapi dőreségeink című ciklusára...*

- Írtam én azért kimondottan bíráló jellegű kritikákat, csípős irodalmi jegyzeteket is! Egyik-másik vitát provokált a sajtóban, más esetben meg szóbeli ejnye-bejnyezésre, sőt megintésre is sort kerítettek az érintettek és „szövetségeseik”, szóval nem volt visszhang nélküli kritikai véleményalkotásom.

*Az augusztus 20-i Szent István-napi búcsú Perkón, 2009-ben
(Fotó: Borcsa Attila)*

Különben publicistaként is azt vallom, amit József Attila versben fogalmazott meg: „Az én vezérem bensőmből vezérel.” A magyar írónak, ha nem is feladata megoldani az életvalóság kérdéseit – a dunai áradások elhárítása nem az író dolga, hanem a vízügyi hivatalé, mondanám Illyés Gyula példázatára hivatkozva –, de publicistaként közvetlen módon kell elmondania, amit gondol a körülötte zajló életről, beleértve mindennapi dőreségeinket is. S minthogy véleményformálók lennénk, bátran kell éljünk a publicisztika minden műfajával és eszközével, hogy üzenetünknek hatása legyen. Ez esetben aztán tényleg követendő-

nek tartom, amit egykor megfogalmaztak: minden műfaj jó, kivéve az unalmast. Hát a satíra, ha jól van megírva, úgy vélem, nem untatja az olvasót...

- *Harminchat éven át magyar szakos tanárként dolgoztál, aztán búcsút intettél e szakmának. Úgy érezted, eljött az ideje, hogy - József Attilát parafrázálva - ne középiskolás fokon taníts?*

- Tényleg időnap előtti búcsú volt a katedrától, de amivel felváltottam, az is katedra volt, nagyra becsült tanárom, Láng Gusztáv nyelvi leleményét használva: kiskatedra. Iskoláskorúaknak, felnőtteknek, ismerősöknek és ismeretleneknek tudtam a nyilvánosság előtt szólni, s hogy tényleg megszólítottam minden korosztályt, azt számomra nagyon sok olvasói visszajelzés is igazolta. Véleményt mondhattam számtalan kérdésben, s hitem szerint véleményt formáltam, amihez a *Székelly Hírmondó* biztosított számomra fórumot éveken keresztül!

- *Kritikusi működésedről: miként dől el, hogy írsz-e egy adott könyvről vagy sem? (Tegyük félre a megrendelés varázsigéjét). Nemrég egy nyilvános beszélgetésünk alkalmával a „fogást találni” kifejezést használtad. Kifejtenéd?*

- Fontosnak tartom, hogy szólítson meg az a könyv, azaz számomra legyen - Nagy Gáspár kifejezését használva - ihletadó. Emellett még azt is szem előtt tartom, amit az irodalomkritika atyja, Bajza József mondott ki 1831-ben, hogy tudniillik „csekélyebb nyomatékú” munkáról is szólhat a kritikus, ha az „hasznos dolgok elmondására alkalmul szolgál.” Kell viszont egy indító szikra, hogy - úgymond - íródni kezdjen a kritika, s ez lenne ama fogás, ami elindítja a megírást. Egy műről tudományos leírást, szaktanulmányt készíteni ugye fontos, hogy felismerd az abban érvényre jutó formateremtő elvet, s hogy ezt tudd kimutatni a részegységeiben is, viszont a kritika vagy esszé több személyességet, egyedi megközelítést, mondjam azt, kísérletet enged meg szerzőjének. Hiszen a kritikus nem egy szűk szakmai közönségnek ír, hanem az olvasók szélesebb köréhez kíván szólni. S ha így van, akkor a mű sajátos világának megismertetését, az olvasói érdeklődés felkeltését egy eredeti fogással indíthatja. Ezáltal mintegy sikerre viheti a játszmát. Tovább már, tapasztalatom szerint, a kritika írja önmagát.

Egyik utolsó kritikámat Tompa Andrea regényéről írtam (*Sokszor nem halunk meg*, 2022), s minthogy a mű a főszereplő kisgyermekkorával indul, amely ugye a magyar történelem tragikus időszakára, az 1944. évi zsidótörvények életbe léptetésére, következképp a kolozsvári kislány édesanyjának elhurcolására esett, ezért jónak láttam egy valós történelmi esemény felidézését, és pedig Márton Áron püspök 1944. május 18-i nyilvános kolozsvári állásfoglalását a zsidók begyűjtése ellen. Annál is inkább, mivel a regény cselekményének egyik mozzanata is ezt megengedi, minthogy a kislány nevelőanyja részt vett ezen a misén, és értette a püspöki szentbeszéd üzenetét. Összekapcsolhatónak véltem tehát a mű ábrázolt, belső világának egy mozzanatát egy másik, a valóságban megtörtént eseménnyel, s ezáltal mintegy szélesebb, történelmi távlatot kínálhattam a regény olvasói befogadásához.

- *„Ez a könyv egy apró darabokból (jegyzet, tárca, vázlat, karcolat, szösszenet stb.) felépülő, végteleníthető (végtelen) monológ, ennek szinte minden regiszterével: magánbeszéd, fohász, ima, segélykiáltás, »akkor-ismondomamagamét-mindig«, amelyben egy értelmiségi a századvégén (XX.) és a századelőn (XXI.) számbaveszi külső és belső környezetét, saját világát, e környezet és világ külső-belső »állapottját«; teszi mindezeket aggodalommal, tenniakarással, jobbító (leíró) szándékkal» – írja Fekete Vince az Örökségem című köteted fülszövegében. Hogyan látod te magadat szerzőként: kritikusként, publicistaként, esszéistaként?*

- A rendszerváltás előtt kritikusként tettem a magam dolgát, ahogy mondtam volt, szövegeket, műveket értelmeztem, tehát életproblémákról áttételesen szólhattam. Osztottam Láng Gusztáv meglátását: „A kritikus mindig könyvekről beszél, de mindig az életről ítélkezik. A kritika nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi megmértetés is (...)” Világos volt akkor, hogy a diktatúra nem tűri a szólás- és vélemény szabadságot, így publicisztikában nem lehet helye a rendszert bíráló írásnak, a látszatvalóságot leleplező véleménynek. Ilyen műfajjal alig is próbálkoztam. Még a rendszerváltás után is jó ideig a fiatalon választott pázsmán haladtam. Mint kritikus és irodalomtörténész volt tennivalóm épp elég, ami kitöltötte időmet.

Aztán eljött az ideje a „direkt” műfajnak, a publicisztika kínálta formáknak is. Irodalmi indíttatásom bizonyára kihallatszik ezekből is, nem hiába jellemezte irodalomkritikusom az *irodalmian hétköznapi*

szó szerkezettel a kötetet, azt írván, hogy a hétköznapi életeseményeket irodalmi regiszterbe emelem. Az *Örökségem* folytatása lenne *Az idő kihívásai* című kötetem, s minthogy egyes darabjait az idők „járására” figyelve írtam közel tíz éven keresztül, a két kötet együtt akár a szerző intellektuális naplójának is tekinthető.

A publicisztika személyes töltete mintegy bátorított, hogy kritikáimba is több szubjektivitást engedjek beáramlani, hogy bizonyos szépirodalmi eszközökkel is éljek, s ezek együttesen, egy határozott intellektuális igénnyel és tartalommal bizonyára az esszé születésének irányába hatottak.

- Jól ismered a rendszerváltás előtti irodalmat, generációs szempontból ahhoz kötödsz, ugyanakkor a fiatalabb szerzőkre is figyelsz. Milyennek látod a kortárs magyar/erdélyi irodalmat?

- Csak megismételni tudnám, amit néhány évvel ezelőtt mondtam: sokszínű és többszólamú az erdélyi műhelyekben keletkező irodalom. Én magam az intellektuális, gondolati telítettségű művekkel „rokon-szenvezek” – ilyenek születnek ma is lírában és epikában –, no meg a klasszikus formákat és motívumokat a legmaibb személyes és közösségi tapasztalatokkal és mintákkal „nemesítő” játékos, de komoly kísérletekkel. Ismerjük ugye a varázsszót: „Én játszom ugyan, de ti vegyetek komolyan.” Hogy Szilágyi Domokosra hivatkoztam, megjegyezném, műve megkerülhetetlen, élő örökség.

Az élő irodalomról lévén szó, az egyik nagy kihívás azzal a személyi veszteséggel függ össze, ami a közelmúltban érte irodalmi életünket Kányádi Sándor, Szócs Géza, Kovács András Ferenc és Szilágyi István távozásával. Véleményem szerint külön is pótolhatatlanok, és életművük még sokáig hatással lesz – hogy tudományoskodva mondjam – az irodalmi produkcióra. Úgy vélem, életművük kihívás és kapcsolódási pont – beleértve a folytatást, de a szakítást is – a mai alkotók számára.

- Ki a legfrissebb „felfedezett”, illetve ki az a szerző, akinek munkásságát leghosszabb ideje követed?

- A felfedezés, illetve annak elégtétele vagy kudarca a szerkesztői feladatkörhöz kötődik, így a „mandátum” nélküli kritikus esetleg a már elindítottak közül választhat, azok valamelyikére irányíthatja az olvasó figyelmét. Ilyen téren tehettem magam is lépéseket a nyocvanas

években egy-két, a Forrás könyvsorozatban indult költő felé, vagy például a kötet nélküli, fiatal prózaírókat bemutató antológiáról írva (*Ajtók*, 1987) emeltem ki ugyancsak egy-két szereplőt, egyikük ma a hazai novella-, másikuk a regényirodalom megbecsült szerzője. A rendszerváltás után a magam személyes választása volt, hogy olyan író rövidpróza-kötetéről írhattam, akinek születési éve a véletlen folytán az én egyetemi abszolválsi évemmel esik egybe, aztán szívesen tettem próbára magam olyan költő munkájáról írva, aki első kötetem megjelenési évében született...

Elég hosszú időnek mondhatom, ha jól megszámolom, hogy 1980–81-ben jegyzetet közöltem Markó Béláról az *Iffjúmunkás*ban, és könyvismertetőt a *Korunk*ban, utoljára meg 2022-ben kritikát a *Székelyföld*ben. Ebben a sorban van a helye még – a róluk készült írásaim időrendje szerint – Páskándi Géának, Boér Géának, Méliusz Józsefnek, Kenéz Ferencnek, Király Lászlónak és Fekete Vincének.

– *Jó néhány erdélyi írósort ismersz közelről: hogy látod, mi kellett anno, és mi kell most a tehetség mellé az érvényesüléshez? Miért kallódnak el sokan?*

– Engedd meg, hogy kérdésed második felére, egy kissé eltávolodva a konkrét politikai és társadalmi helyzettől, amelyben élünk, valamint az egyéni esetektől, egy versrészlettel válaszoljak. Tudod, én jól megjegyeztem – miután Kolozsvárról hazatértem, közel ötven évvel ezelőtt – Lászlóffy Aladárnak egyik versét, amelyben írva vagyok, hogy „sokan rohadnak el húsz és harminc között, / mert esős a nyár, mert száraz a nyár, / mert könnyű az élet, mert nehéz az élet, / mert nem jön ki nekik, mert kijön nekik, / mert egy leckét sosem felejtenek el, / mert másvalamit tökéletesen elfeledtek, / mert sokan rohadnak el húsz és harminc között.” Örök emberi sorskérdésre, mert végső soron arról van szó, lehet helytállóbb választ adni?!

Aztán meg ki tagadná, hogy az érvényesülés nem foglalkoztatja? Ez is az emberi természettel függ össze. A maga munkálkodása során bárkiben felmerül, hogy hol a helye, illetve miért van éppen ott a helye, továbbá, hogy mit tart önmagáról, illetve mit tart róla a világ? Azt gondolom, hogy rendszer- és kormányfüggő is, hogy miként lehet érvényesülni, de tegnap is, ma is, akinek mércéje és erkölcsi érzéke nem romlott meg, különbséget tudott, illetve tud tenni érvényesülés és

érvényesülés között. Mindenekelőtt érvényes üzenetet hordozó munkák kelljenek, s ettől nem szabad eltekinteni, még ha látja is az ember, hogy egyeseknek ilyenek nélkül sikerült magukat érvényesíttetni. Meglehet, holnap ugyanúgy tekintünk egy-egy magyar állami díjas író valamely munkájára, mint a tegnapelőttiekre, a romániai szocreál nagy diadalát példázó *Török a parlagon* címűre (1950-ből) vagy *A legmagasabb hőfokonra* (1951-ből), amelyekkel már jó ideje, ha nem tévedek, az olvasók nem keresik a találkozást...

Tudjuk, a diktatúrában a támogatásra és a tiltásra tevődik a hangsúly, így a dolgok és értékek megítélése eléggé egyértelmű. Vagy fehér, vagy fekete. Ezért szúrhat szemet – hogy erősebb kifejezést most ne használjak –, ha önkényes döntések történnek például állami díjak odaítélésében, ha valamely irodalmi szereplő elismertetése végett különféle szolgálatainak értékét helyezik előtérbe műve értékével szemben. Ahogy én látom, a következetes, kitartó munka, a fegyelem s az ember saját határainak ismerete meghozza, ha nem is a sikert, de az eredményeket bizonyosan. Ezután is követendő elvem – az elismertségtől

A Székelyföld Galéria meghívottjaként 2023 júliusában, Zsidó Ferenc főszerkesztő és Fekete Vince főszerkesztő-helyettes társaságában. (Fotó: László F. Csaba)

függetlenül –, hogy az elvégzett munkának hatása és kisugárzása legyen.

– *Hetvenéves elmúltál, számvetős volt a kerek évforduló? Milyen további irodalmi terveid vannak?*

– Kedves Feri, én tulajdonképpen nem is tervek kigondolásával és készítésével voltam/vagyok elfoglalva ama kerek évfordulót – Istennek hála! – megérve, hanem a napi írói feladatok elvégzésével, s ezeknek amíg kötelességszerűen, de élvezettel tudok eleget tenni egy kedvező, megértő családi környezetben, igazi társ mellett, addig elégedettnek tartom magam. Így pedig békében lehetek önmagammal.

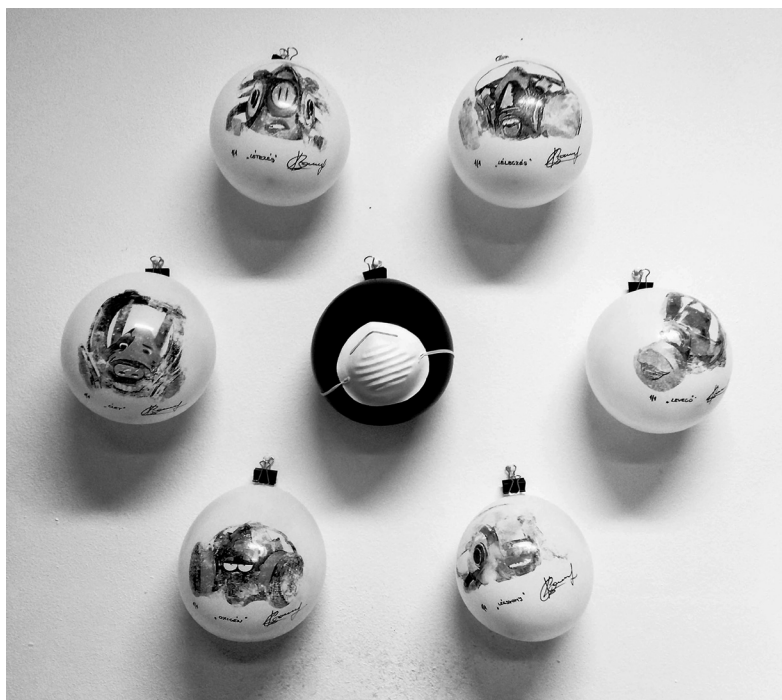
Goethe egyik szereplője a *Vonzások és választások*-ban az emberi szépségről állítja ugyan, de én a szépségre mint olyanra is érvényesnek tartom azt, hogy „aki a szépséget meglátja, azt nem érheti semmi rossz, összhangban érzi magát önmagával és a világgal.”

BORCSA JÁNOS 1953. július 29-én született Kézdivásárhelyen. Az általános iskolát Kézdiszentléleken, a középiskolai tanulmányait Kézdivásárhelyen végezte. 1976-ban szerzett tanári oklevelet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán. 2000-ben ugyanitt doktorált summa cum laude minősítéssel. Tagja a Romániai Írók Szövetségének (1990), a Magyar Írószövetségnek (1996), az Erdélyi Magyar Írók Ligájának (2002).

Szakmai kitüntetései, díjai: a Romániai Írók Szövetsége Debüt díja 1986-ban, A *Hét*-nívódíj 1994-ben, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Tudományos Tanácsának Apáczai-díja 2012-ben, a *Székelyföld* című kulturális folyóirat díja 2014-ben, Magyar Arany Érdemkereszt 2018-ban, Kézdivásárhely Pro Urbe díja és a Magyar Művészeti Akadémia Életút díja 2024-ben.

Fontosabb kötetei: *Megtartó formák* (Irodalomkritikai kísérletek. Bukarest, 1984, Forrás sorozat, Kriterion Könyvkiadó); *Szövegközelben – létközelben.* (Tanulmányok. Marosvásárhely, 1994, Mentor Kiadó); *Szövegzigettenger.* (Glosszák, kritikák, tanulmányok. Kolozsvár, 1997, Komp-Press Korunk Baráti Társaság); *Méliusz József.* (Monográfia. Bukarest–Kolozsvár, 2001, Kriterion Könyvkiadó); *Irodalmi horizon-*

tok. (Reflexiók, tanulmányok, interjúk. Kolozsvár, 2005, Komp-Press Korunk Baráti Társaság); *Őrzők és ébresztők.* (Publicisztikai írások és kritikák. Kézdivásárhely, 2007, Ambrózia Kiadó); *Merítés.* (Kritikák, tanulmányok, jegyzetek. Kolozsvár, 2009, Kriterion Könyvkiadó); *Értékkeresők – értékalkotók.* (Kritikák, portrék, tanulmányok. Kolozsvár, 2012, Kriterion Könyvkiadó); *Nehéz hűség.* (Jegyzetek. Kolozsvár, 2014, Kriterion Könyvkiadó); *Írói üzenetek nyomában.* (Kritikák, tanulmányok, jegyzetek. Kolozsvár, 2016, Kriterion Könyvkiadó); *Örökségem.* (Jegyzetek, glosszák, tárcák. Kolozsvár, 2018, Kriterion Könyvkiadó); *Világot benépesítő művek.* (Kritikai szemle 2016–2020. Kolozsvár, 2020, Kriterion Könyvkiadó); *Az idő kihívásai.* (Jegyzetek, glosszák, tárcák. Kolozsvár, 2023, Kriterion Könyvkiadó).

Levegő, 2018
(installáció, egyedi grafikai technika)